ئاشتبوونەوە

ن: دێڤد بلومفیڵد
و: لە ئینگلیزییەوە:
ئەیوب مەولودی

پێشەکییەک

١-١ دیموکراسی و ئاشتبوونەوە

خاڵی دەست پێکردنمان لەم نامیلکەیەدا بڕوایەکە کە باشترین شێوازی حکومەتی دوای ململانێ حکومەتێکی دیموکراتیکە. ئەمە بەو ئەندازەیەی کە بنەمایەکی پراگماتیکیە، بنەمایەکی سەرەکی نیە. وینستۆن چێرچیل لە وتەیەکی بەناوبانگیدا دەڵێ: "دیموکراسی خراپترین شێوەی حکومەتە لە نێو ئەو هەموو شێوازانەی دیکە کە کات لە داوی کات تاقی کراونەتەوە." ئەمە لەوانەیە بێکەموکوڕی نەبێ, بەڵام لە جیهانێکی پڕ لە کەموکوڕیدا ئەمە باشترین هەڵبژاردنە. لەو کاتەوە کە مافە جیهانییەکانی مرۆڤ بە شێوەیەکی فراوان وەکو بنەمای سەرەکی حکومەت پەسەند بکرێن,

دیموکراسی رۆژ لەدوای رۆژ بە شێوەیەکی ئاشکراتر دەبێتە کاریگەرترین رێگەی جێبەجێکردنی ئەم بنەمایانە _یەکسانی, نوێنەرایەتی کردن, بەشداری کردن, بەرپرسیاریەتی.

هەروەها بە شێوەیەکی دروست هەر دیموکراسییەك لە هەندێ بواردا بێوێنەیە بە پێی بارودۆخ و کەلتوورو بەهاکان, بەلاّم هەر کامیان ئەم بنەمایانەیان لە ناخدا هەیە.

سەرباری ئەمەش دیموکراسی لەناو شێوەکانی حکومەتدا لە توانای چارەسەرکردنی ململانێدا بێوێنەیە. ئەمەش ئەدگارێکی سەرەکییە لە بارودۆخی پاش توندوتیژیدا. دیموکراسی سیستەمێکە بۆ چارەسەری جیاوازییەکان بە بێ پەنابردنە بەر توندوتیژی. جیاوازی (لە بۆچوون, باوەڕ, ئایدیۆلۆژیا, کەلتوورو ...هتد) بەشێکی سروشتی هەر کۆمەڵگایەکن. و ململانێ لەم جۆرە جیاوازییانەوە سەرهەڵدەدا, یان جگە لە هەندێك گروپ کە لەناو کۆمەڵگادا جیاوازییان هەیە, دیموکراسی وەکو پرۆسەیەك کاردەکا کە لە رێگەیەوە جیاوازییەکان دەستنیشان دەکرێن, دەناسێنرێن و بە شێوەیەك هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا دەکرێ کە رێگەی بوونیان پێدەردێ بەبێ ئەوەی کە هەڕەشە بن بۆسەر سیستەمە گشتییەکە. بە واتایەکی دیکە دیموکراسی سیستەمێکە بۆ چارەسەرکردنی ململانێ. ئەم پرۆسەی چارەسەرکردنی ململانێیە مشتومڕو وتووێژو ناڕەزایەتی و سازش لەخۆدەگرێ, هەمووی لە چوارچێوەی سیستەمێکدا کە رێگە بە بۆچوونە دژیەکەکان دەدا بەیەکەوەو بە شێوەیەکی دادوەرانە بەیەکەوە بژین بەبێ پەنابردنە بەر توندوتیژی. بێگومان دیموکراسی هەندێ جار سەرکەوتوو نابێ, بەلاّم راستییەکان لە هەموو لایەکی جیهانەوە پێشنیاری ئەوە دەکەن کە لە ئاڵتێرناتیڤەکانی سەرکەوتووترە.

ئەمە وادەکات دیموکراسی سیستەمێکی گونجاو بێ, بەوە کە لە دوای شەڕی ساردەوە سروشتی ململانێی توندی گۆڕیوە. ئێستا سەختترین ململانێکان لە جیهاندا لەشێوەی ململانێی ناوخۆی دەوڵەتدا سەرهەڵدەدەن. بە واتایەکی دیکە ململانێکان لە کێشەی نێوخۆیی ناو وڵاتێکەوە _شەڕی ناوخۆ, سەرکوتکردنی ناوخۆیی کەمینەکان,

راپەڕینەکان, پێشبڕکێ ئەتنی یان ئایینیەکان, ستەمکاری و...هتد_ دەست پێدەکەن نەك وەکو ئەو شێوازەی کە پێشتر باو بوو کە تیایدا ململانێکان بە زۆری لە نێوان دەوڵەتی جیاوازدا سەریان هەڵداوە. بە گشتی چارەسەری ململانێی نێوخۆیی دەوڵەتێك پێویستی بە سیستەمێکی نوێ یان ریفۆرمکراوی حکومەت نیە کە ئەو جیاوازییانەی ململانێکەی لێوە سەرهەڵداوە ریشەکێش کردبێ, بەڵکو ئەو سیستەمانەن کە لە رێگەی وتووێژەوە دارِێژراون بۆ چارەسەری ئاشتییانەی ئەم جیاوازییانە. و ئەمڕۆ باوترین رێگە بۆ بنیاتنانی سیستەمێکی ئاوها, دامەزراندنیەتی لەسەر بنەمای رێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ لە شێوەی سیستەمێکی دیموکراتیکدا. کاتێك ئێمە لە رێگاچارەی "یان ئەمە یان ئەوە", "سەرکەوتن یان نشست" بۆ ململانێکان دوور دەکەوینەوە, دیموکراسی دەبێتە داهێنەری کرداریی رێگاچارەی "یارمەتیدەرانە"و "سەرکەوتنی دوولایەن".

کەواتە دیموکراسییەکی بە کردەوە لەسەر دوو بنەما بنیات دەنرێ: ریزە بەرنامەیەك بۆ چارەسەری ئاشتیانەی ئەو مەسەلانەی کە کۆمەڵگایەك دابەش دەکەن (پێکهاتەی سیاسی و کۆمەڵایەتی حکومەت) و کۆمەڵێك پەیوەندی کارکردن لەنێوان گروپەکاندا. ئەگەر پێکهاتەکان دادوەرانە نەبن, کۆمەڵگا ناتوانێ ئەو پەیوەندییانەی کارکردن گەشە پێبداو , بە پێچەوانەوە پێکهاتەکان بە شێوەیەکی رێکوپێك کارناکەن ئەگەر لایەنی کەمی هاوکاری لە نێوان ئەو لایەنانەدا نەبێ, هەرچەندە راست و دادوەرانەش بن.

ئەم تێگەیشتنە لە چەند ساڵی رابردوودا لە لایەن کۆمەڵگای نێودەوڵەتییەوە گونجێنراوە. بەم پێیە, بۆ نمونە نەتەوە یەکگرتووەکان بەوە باس لە دیموکراسی دەکات کە نەك هەر بەرێوەبردنی هەڵبژاردنی رێکوپێك بێ بەڵکو گەشەپێدانی "کەلتووری دیموکراتیك" لەناو کۆمەڵگایەکدا بێ, بۆ ئەوەی نمونەکانی وتووێژی دیموکراتیك و چارەسەرکردنی ململانێ بە ناو هەموو چینەکانی کۆمەڵگای سیاسی و مەدەنیدا بڵاو ببنەوە. و خۆیان لە پەیوەندی دروستکەر لە نێوان پێکهێنەرە جیاوازەکان و گروپە بیروڕا جیاوازەکانی کۆمەڵگادا نیشان بدەن. ئێستاش مشتومڕێکی

زۆر هەیە لەسەر ئەوەی کە بە وردی کەلتووری دیموکراتیك واتای چیەو چۆن بەدەستدێ. بەڵام بە شێوەیەکی روون پێشنیاری پێویستی پەیوەندی یارمەتیدەرانە دەکا بۆ بنیاتنانی پێکهاتەی دیموکراسی.

دەرەنجامی هەموو ئەمە ئەوەیە کە پەیوەندییەکان خاوەن گرنگین. و ئەوە ئەو شوێنەیە کە ئاشتبوونەوەی لێوە دێتە ناوەوە. لەو کۆمەڵگایانەدا کە ئێستا بە کۆمەڵگای دوای شەڕ ناودەبرێن, نمونەکە بە گشتی ئەوەیە کە لایەنەکانی شەڕ وتووێژ بۆ چارەسەرێك دەکەن لە شێوەی سیستەمێکی نوێی حکومەت. زۆربەی هەرە زۆری کاتەکان ئەو سیستەمانە دیموکراتیکن. بۆیە دوژمنەکانی پێشوو _زۆربەی کات بە مێژوویەکی درێژی توندوتیژی لە نێوانیاندا_ خۆیان بەرەورووی مەسەلەی پێکهێنانی پێکهاتەی وتووێژلەسەرکراوی نوێ دەبنەوە بۆ بەڕێوەبردنی داهاتووی جیاوازییەکان بەلایەنی کەمەوە لەسەر بنەمای هاوکاری. یەکێك لە گەورەترین کۆسپەکانی سەر رێگای ئەو جۆرە هاوکارییانە ئەوەیە کە بەهۆی توندوتیژیی رابردووەوە پەیوەندییەکانیان لەسەر بنەمای دوژمنداری, بێ متمانەیی, رێزنەگرتن, و لەوانەشە, ئازارو رك و کینە دەبێ. زۆر زەحمەتە رێگەیەك بۆ گەشبینی هەبێ, هەرچەندە ئەو سیستەمە نوێیانە کاریگەرو بێ کەموکوڕیش بن.

لەبەر ئەوە پێویستییەکی زۆر هەیە بۆ باس کردن لەسەر ئەو پەیوەندییە نێگەتیڤانە. نەك ئەوەی دوژمنەکان وا لێبکەی یەکتریان خۆش بوێ, بە هەر رێگایەك, بەڵکو ببێتە لایەنی کەمی بناغەی متمانە بۆ ئەوەی رادەیەکی کەمی هاوکاری و پشت بەستنێکی دوولایەنە لە نێوانیان هەبێ. بۆ گەیشتن بەمە, ئەوان دەبێ لە پەیوەندییەکانی پێشووی خۆیان و رابردووی توندوتیژی خۆیان بکۆڵنەوەو ورد ببنەوە. ئاشتبوونەوە پرۆسەی ئەنجامدانی هەمان ئەو شتەیە.

لەکاتێکدا سازشی دیموکراتیك چارەسەر بۆ مەسەلەکانی پەیوەندیدار بە ململانێکەوە دەدۆزێتەوە, کەواتە ئاشتبوونەوە باس لە پەیوەندییەکانی نێوان ئەوانە دەکا کە دەبێ لە داهاتوودا ئەم چارەسەرانە بدۆزنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا گرنکە ئەوە

دەربخەی کە ئەمە تەنیا بەسەر سیاسەتمەدارو بڕیاردەرەکاندا ناچەسپێ کە پەیوەندیان بە سازشەکەوە هەیە. ئەوە بەسەر هەموو دانیشتواندا دەچەسپێ. ئەو پەیوەندییەی دەبێ دابمەزرێ تەنیا ئەو پەیوەندییە نیە کە لەنێوان پەرلەمانتارو سەرکردەکاندا دەبێ, بەڵکو لە نێوان هەموو کۆمەڵگاکاندایە. ئەوە هەموو کۆمەڵگاکانن کە دەبێ خۆیان بگۆڕن لە پەیوەندییە دوژمندارییەکانی شەڕەوە بۆ پەیوەندی یارمەتیدەرانەی دامەزراو لەسەر بنەمای ڕێزگرتنی زیاتر. ئەم باشترین سیستەمە دیموکراتیکەی جیهان کە لە لایەن بەتواناترین دیموکراتەکانەوە بەرهەم هێنراوە نامێنێتەوە ئەگەر ئەو دانیشتووە گشتیانەی سیستەمەکەیان بەسەردا دەچەسپێنرێ بەلایەنی کەمەوە ئامادە نەبن بۆ ئەوەی متمانەیان بەو سیستەمەو بە یەکتری هەبێ و بە لایەنی کەمەوە ئەمە تاقی نەکەنەوە. بەشێکی زۆری ئەم پرۆسەیەی گەشەپێدانی کەلتووری دیموکراتیکە هاندانی پەیوەندییەکی پێویستە بۆ دیموکراسییەکی باش لە نێوان کۆمەڵگاکان, دراوسێکان, هەرێمەکان, تاکەکان و هەروەها.

کەواتە بە واتایەکی گرنگ, ئاشتبوونەوە بناغەی دیموکراسی بەهێز دەکا بە گەشەپێدانی پەیوەندییەکانی کارکردن کە پێویستن بۆ بنیاتنانێکی سەرکەوتوانەی دیموکراسی. بەهەمان شێوە, بێگومان دیموکراسی بنەمای ئاشتبوونەوە بەهێز دەکات: لە زۆر خاڵ لەم نامیلکەیەدا نووسەرەکان چەندین جار باس لەوە دەکەن ئاشتبوونەوە _چاککەرەوەی پەیوەندییەکان_ پێویستی بە پاڵپشتی دادوەری ئابووری, دابەشکردنی سیاسی و کۆمەڵایەتی دەسەڵات و...هتد هەیە. دیموکراسی و ئاشتبوونەوە بەیەکەوە گرێ دراون, لەڕاستیدا پشت بەیەکتر دەبەستن.

هەمیسان دەگەڕێینەوە بۆ ئەو بۆچوونەی لە سەرەوە باسمان کرد: ئێمە گەشە بە دیموکراسی و ئاشتبوونەوە دەدەین بۆ مەبەستی کرداری. حاڵەتێکی ئەخلاقی هەیە بۆ ئەوەی هەست بەوە بکەین ئاشتبوونەوە ڕێگایەکی دروستە کە بیگرینەبەر. بەڵام مشتومڕێکی بەهێزی کرداری هەیە کە دەبێ ئەنجام بدرێ: پەیوەندی کارکردنی ئیجابی کەشوهەوایەك دروستدەکا کە تیایدا بەڕێوەبردن دەتوانێ گەشە بستێنێ, لە کاتێکا

پەیوەندی نێگەتیڤ کار دەکا بۆ تێکدانی تەنانەت باشترین سیستەمی حکومەت. ئاشتبوونەوە, هەرچەندە کە ئاسانیش نەبێ, کاریگەرترین ڕێگەیە بۆ هێنانەکایەوەی ئەو پەیوەندییانە. (لەڕاستیدا لێکۆڵینەوەی حاڵەتی کەمبۆدیا کە لە بەشی ٣دا هەیە, ئاگادارمان دەکاتەوە لەدژی هەوڵدان بۆ بەکارهێنانی ئاشتبوونەوە تەنیا لە ڕێگای سیاسەتەکانەوە. مەسەلەکان و پەیوەندییەکان دوو بابەتی جیاواز بەڵام بەیەکەوە گرێدراون, و سیاسەت و ئاشتبوونەوە پرۆسەی جیاواز بەڵام پشتبەستوو بە یەکترن.) هەروەکو ئەم نامیلکەیە پێشانی دەدا هەموو ئەزمونی سەرتاسەری دنیا گرنگی ئەم خاڵەمان فێر دەکات. ئاشتبوونەوە خۆشییەك یان زیادکراوێك بۆ دیموکراسی نیە, ئاشتبوونەوە پێویستییەکی ڕەهایە.

١-٢ پرۆسەی ئاشتبوونەوە

١-٢-١ ئاشتبوونەوە چییە؟

ئاشتبوونەوە زاراوەیەکی ئاڵۆزەو ڕێککەوتنێکی کەم لەسەر پێناسەکەی هەیە.

ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ئاشتبوونەوە هەم ئەنجامێکە ـ شتێك کە بەدەست بهێنرێ ـ و هەم پرۆسەیەك ـ دەستئاوێژ و هۆکارێکە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە. بەشێکی زۆر لە مشتومڕەکە لە تێکەڵکردنی ئەم دوو بیرۆکەیەوە سەرهەڵدەدا. ئەم نامیلکەیە جەخت لەسەر پرۆسەکە دەکاتەوە. ئامانجی ئاشتبوونەوە ئارەزوویەکی داهاتوویەو بەشێکی گرنگە بۆ ئەوەی مەبەستت بێ, و تەنانەت دەکرێ حاڵەتێکی نمونەیی بێ کە ئاواتی بۆ بخوازی. بەڵام پرۆسەکە زیاتر شێوەیەکی ئێستاییە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ شتەکان بەو جۆرەی کە هەن ـبنیاتنانی پرۆسەیەکی ئاشتبوونەوە هۆکاری هەوڵێکی کاریگەرو کردارییە بۆ هەنگاونان بەرەو ئامانجی کۆتاییـ و لەناو خۆیدا بێ بەهایە.

سەرچاوەی دووهەمی ئاڵۆزییەکە ئەوەیە کە پرۆسەی ئاشتبوونەوە لە زۆر بارودۆخدا ڕوودەدا ـ بۆ نمونە لە نێوان ژن و مێرد, لە نێوان تاوانبارو قوربانی, لە نێوان ئەو هاوڕێیانەی شەڕیان کردووە یان لە نێوان ئەو نەتەوەو کۆمەڵگایانەدا کە شەڕیان لەگەڵ یەکتر کردووە. جەختی ئەم نامیلکەیە لەسەر ئاشتبوونەوەی دوای ململانێیەکی

سەختی بەردەوامە کە بۆ ماوەیەکی زۆر درێژەی کێشابێ. بە شێوەیەکی نمونەیی, ئێمە لە خەیاڵماندا دەزانین بارودۆخی دوای ململانێ چییە: شەڕ کۆتایی هاتووە, ئارامییەك بەدەستهاتووەو رژێمێکی نوێ تێدەکۆشێ بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی نوێ لە خۆڵەمێشی کۆمەڵگا کۆنەکە. بەشێك لەم کاری بنیاتنانە دامەزراندنی پەیوەندییەکی باشترە لە نێوان ئەو بالانەی پێشتر لە دژی یەکتر شەڕیان کردووە. ئەم نامیلکەیە لەم بارودۆخە دیاریکراوانە ورد دەبێتەوە, بە شێوەیەکی نمونەیی شوێنەواری شەڕی ناوخۆ یان کۆتایی رژێمێکی دڕندەی ستەمکار, چونکە ئەمانە ئەو بارودۆخانەن کە ئێستا لەملاولای جیهاندا هەن کە ئاشتبوونەوە تیایاندا یەکەمین پێویستییە. بەڵام ئێمە ئاواتەخوازین و بڕواشمان وایە ئەو ئامرازانەی لێرەدا دەخرێنە بەردەست لە بارودۆخی دیکەی جیاوازدا سوودمەند بن.

ئاشتبوونەوە پرۆسەیەکی فرەلایەنە کە گەڕان بەدوای هەقیقەت, دادوەری, بەخشندەیی, سارێژکردنەوەو ...هتد لەخۆ دەگرێ. لە سادەترین شێوەیدا, دۆزینەوی رێگایەکە بۆ ژیان لەگەڵ دوژمنەکانی پێشووماندا, مەرج نیە خۆشمان بوێن, یان لێیان ببورین, یان بەهەر حاڵ رابردوو لەبیر بکەین, بەڵام لەگەڵیاندا بژین, هاوکاری پێویست بۆ شەریکایەتی کۆمەڵگاکەمان لەگەڵیاندا گەشە پێبدەین, بەو مەبەستە کە هەموو لایەکمان بەیەکەوە ژیانێکی باشترمان هەبێ لەوەی کە بەجیا هەمانبووە. سیاسەت پرۆسەیەکە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو مەسەلانەی لە رابردوودا ئێمەیان لێکجیا کردووەتەوە. ئاشتبوونەوە پرۆسەیەکی هاوتەریبە بۆ دووبارە نەخشەکێشانەوەی پەیوەندی نێوانمان. ئەمە بەرەنگاربوونەوەیەکی گەورەیە, و کەس نابێ وا بیر بکاتەوە کە کارێکی خێرایە یان ئاسانە. بەڵام کاریگەرییەکەی خەڵاتێکی گەورە لەخۆدەگرێ: ئاشتبوونەوەیەکی کاریگەر باشترین گەرەنتیە کە توندوتیژی ناگەڕێتەوە. ئەگەر ئێمە بتوانین پەیوەندییەکی نوێ لە نێوانماندا بنیات بنێین کە لەسەر بناغەی رێزگرتن و تێگەیشتنی راستەقینە لە پێویستی و ترس و ئارەزووەکانی یەکتر دامەزرابێ, ئەو

دابونەریت و نمونانەی هاوکاری کە دواتر گەشەی پێدەدەین باشترین پارێزەرن لە دژی گەڕانەوە بۆ جیابوونەوەی دژوار.

کەواتە ئێمە دەگەینە پێناسەی بنچینەییمان بۆ ئاشتبوونەوە: پرۆسەیەکە کە بەهۆیەوە کۆمەڵگایەك لە رابردوویەکی لەتبووەوە بۆ داهاتوویەکی هاوبەش دەگۆڕێ.

١-٢-٢ پرۆسەکە

ئێمە دەتوانین سێ تێڕوانینی سادە بەڵام قووڵمان هەبێ بۆ ئەم پرۆسەیە کە لە هەموو شتێك زیاتر پاڵپشتی ئەوە دەکات کە لە بەشەکانی داهاتووی ئەم نامیلکەیە دادێ.

- ئەمە تەنیا پرۆسەیەك نیە. بەداخەوە پرۆسەیەکی درێژخایەنە. چارەسەرێکی خێرا بۆ ئاشتبوونەوە نیە. ئەم پرۆسەیە کاتێکی زۆر دەخایەنێ و کاتی دیاریکراوی خۆشی دەوێ: هەنگاوەکانی ئەمریان لەسەر ناکرێ.
- ئەمە هەروەها پرۆسەیەکی قووڵە: رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ راستییەکی ناتەواو لەخۆ دەگرێ کە داوای گۆڕینی هەڵوێستەکانمان, ئارەزووەکانمان, هەست و سۆزەکانمان, و لەوانەیە, تەنانەت باوەڕەکانیشمان لێدەکا. ئەم گۆڕانە قووڵە بەرەنگارییەکی مەزن و زۆربەی کاتیش بەئازارە, و ناتوانرێ پەلەی تیا بکرێ یان بسەپێنرێ.
- هەروەکو لەم نامیلکەیەدا پێناسەکراوە ئاشتبوونەوە پرۆسەیەکی فراوانیشە. بەسەر هەموو کەسدا دەچسپێنرێ. ئەمە تەنیا پرۆسەیەك نیە بۆ ئەوانەی راستەوخۆ مەینەتیان چەشتووەو ئەوانەی مەینەتیەکەیان سەپاندووە, هەرچەندە ئەو خەڵکانە سەرەکی ترینیانن. ئەو هەڵوێست و باوەڕانەی کە پشتیوانیی لە ململانێی توند دەکەن بەشێوەیەکی زۆر گشتی تر لە رێگەی کۆمەڵگایەکەوە بڵاو دەبنەوەو دەبێ لەم پلانە فراوانەدا باسی لێوە بکرێ. کەواتە, لەکاتێکدا کە هۆکارێکی تاکەکەسی دژوار هەیە بۆ ئاشتبوونەوە هۆکارێکی کۆمەڵگاییش هەیە کە داوای خستنە ژێر پرسیاری ئەم هەڵوێست و پێش بڕیارو تێڕوانینە خراپانە دەکات کە هەموومان سەبارەت بە دوژمن

گەشەی پێدەدەین لە ماوەی ململانێدا. ئەمەش هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە پێناسەی ئێمە بۆ دوژمن بە دەگمەن سنووردارە بۆ ژمارەیەکی کەم سیاسەتمەدار یان جەنگاوەرەوە, بەڵکو پەرە دەستێنێ بۆ گرتنەخۆی هەموو کۆمەڵگاکە بەگشتی (بۆ نمونە "فەلەستینییەکان" یان "پرۆتستانە ئێرلەندییەکان") یان رژێمێك و هەموو لایەنگرانی ("تالیبان"). تەنانەت ئەوانەی مەینەتیشیان کێشاوە یان لە رابردوو سوودمەند نەبوون باوەڕەکانی کۆمەڵگاو کەلتوورەکەیان مژیوە, و ئەم باوەڕانە دەتوانن بە شێوەیەکی کاریگەر رێگە لەبەردەم پرۆسەی ئاشتبوونەوە بگرن ئەگەر بەبێ گرنگیپێدان بمێننەوە. کەواتە ئاشتبوونەوە دەبێ پرۆسەیەکی فراوانی گشتگیر بێ.

ئەگەر ئاشتبوونەوە پرۆسەیەکی بەتەواوەتی فراوان بێ, ئەوا دەبێ بەرژەوەندی و ئەزموونی جیاواز لەخۆ بگرێ لە سەرتاسەری کۆمەڵگادا.

رووە رەگەزییەکان (سەبارەت بە نێر و مێ)

روونترین و سەرەکی ترین نمونەی ئەم پێویستییە سەبارەت بە روانگەی رەگەزە. ئەمە پێویستی بە تێگەیشتنی ئەوە هەیە کە چۆن ململانێی توند گروپی کۆمەڵایەتی جیاواز دەگرێتەوەو کاری تێدکا لە دوای کاریگەریی نزیکەوە, وەکو ئەشکەنجەو ئاوارەیی. روویەکی رەگەزی هەندێ لەو "ململانێ بچووکانە" روون دەکاتەوە کە دەکەونە ژێر ململانێی سەرەکی و پێویستە گرنگییان پێ بدرێ بە مەبەستی دروستکردنی ئاشتییەکی جێگەی پشتگیری کردن و کۆمەڵگایەکی دیموکراتیك. بۆ نمونە ژنان تووشی دەستدرێژی سێکسی بوون لە شێوەی بەزۆری جووت بوونی بەکۆمەڵ لەگەڵیاندا, هاوسەرێتی بەزۆری و سۆزانی کردن, کە دەرەنجامی سووك کردن و کەم بایەخ کردنی لێ کەوتووەتەوە. بۆ ئەو ژنانە ئاشتبوونەوە ناساندنەوەی دەستدرێژییەکانی سەریان, دانان بە مناڵە نایاساییەکان وەکو مناڵی یاسایی بە هەموو مافەکانەوە, لە دیاریکردنی سەرچاوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دەرەنجامە فیزیکی و سایکۆلۆژییەکانی بەدواوەیە. بۆ بێوەژنانی شەڕ, ئاشتبوونەوە قەرەبووکردنەوەو هێنانەبەرباسی یاساکانی میرات و ئەو کردەوە مەوجودانەی لێدەکرێ کە مافی ئەوەیان

لێدەستێنێ و ڕێگەی ئەوەیان لێدەگرێ کە ئەرکی نوێی بەخێوکەری خێزانەکەیان بەجێ بگەیەنن.

رووی رەگەزی هەروەها وا پێویست دەکا سەیری ئەوەش بکرێ کە پیاوان چۆن دەکەونە ژێر کاریگەرییەوە. لە بارودۆخی ئاشتبوونەوەدا وادیارە پێویستە دان بەوەدا بنرێ کە ململانێی سەربازی هانی ناسنامەی جەنگاوەرێك دەدا لەگەڵ ئەوەدا کە لە هەمان کاتدا ئەرکی پیاو وەکو بەخێوکەرو پارێزەری خێزان لەناو دەبا. ئەو بێ ئومێدی و توڕەییەی کە لەوانەیە لە ئەنجامی ئەوەوە سەرهەڵبدا دەتوانێ هەڕەشەیەکی مەترسیدار بێ بۆ سەر پرۆسەی ئاشتبوونەوە. دامەزراندنی پەیوەندییەك لەسەر بنچینەی متمانەو ڕێزگرتن لەنێوان پیاوان و ژنان, و لەنێوان ئەو گروپە لە پیاوان کە بە شێوەیەکی تایبەتی ئامانج بوون, شتێکی بنچینەییە بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی دیموکراتیك. ئەم جۆرە پەیوەندییانە پێویستییان بە دانپیانانی تەواو هەیە بەوە کە چۆن ململانێیەکی دیاریکراو کاری کردووەتە سەر پیاوان و ژنان بە شێوازی جۆراوجۆر.

رەگەز لایەنێکی سەرەکی ئاشتبوونەوەیە لە ئاستی حکومی و دامەزراوەییدا. زۆربەی ئەزموونەکان نیشاندەری ئەوەن کە ژنان (و هەروەها زۆربەی کات ئەو گروپانەش کە بە شێوەیەکی سیاسی وەلانراون و بچوککراونەتەوە) دەرفەتی کەمیان هەیە بۆ پرۆسەکانی گفتوگۆی ئاشتی و نوێنەرایەتی کەمیان هەیە لە حکومەت و لایەنە بڕیاردەرەکانی دیکەدا, و یان هەر نیانە. ئەم نەبوونی بەشدارییە لە پرۆسە سیاسیەکاندا بە شێوەیەکی فراوان ئەگەری ئەوە کەم دەکاتەوە کە ئارەزوو و بیروڕاکانی خۆیان دەربڕن و ئەوە دڵنیا بکەنەوە کە ئەمانە لە بارودۆخێکی دژواردا دەناسرێن, و دووبارە لەوانەیە ئەمە ببێتە هۆی دوورکەوتنەوەیەکی دیاریکراو لە نەتەوەو وڵاتەکە.

١-٢-٣ هەقیقەت, دادوەری و ئاشتبوونەوە

ئەم نامیلکەیە پێشنیاری روویەکی فراوانتری ئاشتبوونەوە دەکا لەوەی هەمیشە بەکارهێنراوە. بۆ نمونە لە ژمارەیەکی زۆر بارودۆخی دوای شەڕدا, خەڵك باس لە

"هەقیقەت و ئاشتبوونەوە" دەكا و زۆربەی كات لیژنەی بەدواداچوون و لێكۆڵینەوە پێكدێنێ بە هەمان ناو. گەڕان بەدوای وردیی لەبارەی رابردوو هەنگاوێكی جەوهەرییە لە پرۆسەی ئاشتبوونەوەدا بە پێی پێناسە فراوانەكەی ئێمە, وەكو ئەوەی كە ڕێگەدانە بە قوربانییەكان كە بەسەرهاتەكانیان بگێڕنەوە. بەڵام "هەقیقەت" خۆی لەخۆیدا ئاشتبوونەوە ناهێنێت. گەڕان بەدوای هەقیقەتدا یەكێك لە پێكهێنەرە سەرەكییەكانە لە ئاشتبوونەوەدا, بەڵام تەنیا یەك پێكهێنەرە. بە هەمان شێوە دادوەری پێویستییەكی جەوهەرییە بۆ سارێژكردنی برینەكان, بەرپرسیاركردنی تاوانباران و دووبارە بنیاتنانەوەی پەیوەندیەكانی یەكسانی و ڕێزگرتن. بەڵام دادوەری بە تەنیا ئاشتبوونەوە ناهێنێ. لە ئاشتبوونەوەدا هەقیقەت و دادوەری لێكجیا نین, ئەوان بەشی سەرەكی ئەون.

خشتەی ١-١: پرۆسەی ئاشتبوونەوە

پرۆسەی ئاشتبوونەوە بریتی نیە لە:	**پرۆسەی ئاشتبوونەوە بریتییە لە:**
بیانوویەك بۆ دەربازبوون لە سزادان“	دۆزینەوەی ڕێگایەك بۆ ژیان كە ڕێگە بە بینینی داهاتوو دەدا“
تەنیا پرۆسەیەكی تاكەكەسی“	"بنیاتنانەوەی پەیوەندییەكان“
بە دژی/ئاڵتێرناتیڤێك بۆ هەقیقەت یان داداوەری“	موجاراتی كارو دوژمنەكانی رابردوو“
وەلامێكی خێرا“	پرۆسەیەكی درێژخایەنی گۆڕانكاریی قووڵ بە پانتایی كۆمەڵگا“
بیرۆكەیەكی ئایینی“	پرۆسەیەكی ناساندن, وەبیرهاتنەوە, و دەرس وەرگرتن لە رابردووەوە“
ئاشتییەكی بێ كەموكوڕی	دڵخوازەو ناتوانرێ بسەپێنرێ.
بیانوویەك بۆ لەبیر كردن“ یان	**پرۆسەی ئاشتبوونەوە بریتییە لە:**
تەنیا مەسەلەی بەخشین.	

خەڵكێكی زۆرو بەتایبەتی قوربانییانی ئازاردانێكی زۆر, گومانیان لە ئاشتبوونەوە هەیەو وەكو بیانوویەك بۆ بچوككردنەوەو پشتگوێخستنی مەینەتییەكانیان سەیری دەكەن. ئاشتبوونەوە لەڕاستیدا دەتوانرێ بەم شێوەیە خراپ بەكار بهێنرێ. بەڵام ئەمە لە ئەنجامی ئەوەیە كە ئاشتبوونەوە تانیا وەكو ئامانجێك سەیر بكرێ نەك وەكو پرۆسەیەك . ئەو خەڵكانە زۆربەی كات گومان دەكەن كە هەنگاونانێكی خێرا بەروە دەوڵەتێك كە تیایدا هەموو كەس واپێدەچێ لەگەڵ رابردوو و لەگەڵ یەكتر ئاشت بووبێتەوە رێگەیەكە بۆ كورت بڕی پرۆسە هەقیقیەكانی دادوەری, راستگۆیی و سزادان _بە واتایەكی دیكە ئەوان دەبێ "ببوورن و لەبیر بكەن". ئەمە ئامانجی ئەم نامیلكەیە نیە. ئەم حاڵەتی ئاشتبوونەوەیە **ئامانجێكی درێژخایەنە, كە تەنیا دوای ئەوە بەدەستدێ كە هەموو پێكهێنەرە گرنگەكانی دادوەری و راستگۆیی و سارێژبوونەوە ...هتد مامەڵەیان لەگەڵدا كرابێ. و ئەم پرۆسە گشتگیرە كە هەموو ئەمانەو مەسەلەكانی دیكەی تێدا كۆدەبێتەوە پرۆسەی ئاشتبوونەوەیە.**

بەشی هەرە زۆری ئەوەی لە لاپەڕەكانی دواتردا دێ دەربارەی لێكۆڵینەوەی پەیوەندییە ئاڵۆزەكانی نێوان ئەم مەسەلانەیە بەو شێوەیەی كە پرۆسەكە پێكدێنن.

١-٣ پێویستی ئاشتبوونەوە

پرۆسەیەكی ئاشتبوونەوە بەهیچ شێوەیەك سادە نیە. بەتایبەتی لە پاشماوەیەكی نزیكی ئارامبوونەوەی ململانێیەكی توند لە رێگای گفتوگۆوە, لەوانەیە وا دەربكەوێ كە رێگرێك بێ بۆ پێشینەی زۆر گرنگتر, لەگەڵ گوشارە سیاسیە بەپەلەكان بۆ دامەزراندنی ئەو پێكهاتە دیموكراتیك و پێكهاتەی سەرچاوەو ئەو پێكهاتانەی كە رێككەوتن هەیە لەسەریان. لەڕاستیدا ئەمە زۆر هاندەرە بە تایبەتی بۆ سیاسەتمەدارەكان, بۆ گرنگیدان و وردبوونەوە لەسەر پرۆسەی سیاسی. لەڕاستیدا, لەوانەیە ئەوان بە دروستی ئەوە نەبینن كە چۆن ئاشتبوونەوە لە كۆی كارەكانی بەردەستیاندا بگونجێنن. بەم پێیە دەكرێ ئاشتبوونەوە دوابخرێ تاوەكو پێشینەكانی دیكە تەواو دەبن, یان دەكرێ كەم

بکرێتەوە بۆ لیژنەیەکی لێکۆڵینەوە کە دان بە رابردووە بەئازارەکەدا بنێ و بە خێرایی بەسەریدا تێپەڕێ. هەموو کەس دەیەوێ سەرکەوێ, بەخێرایی هەنگاو بنێ و بە زووترین خێرایی شیاو لە رابردوو دوور کەوێتەوە.

لەوانەیە وادیاربێ کە هێواش کردنەوەی شتەکان و مانەوە لەسەر رابردووی بەئازارو بیرو هەستەکانی سەبارەت بە رابردووە دژوارەکە هەڕەشە بێ بۆ سەر پێکهاتە سیاسی و کۆمەڵایەتییە نوێیەکان. مشتومڕەکە شتێکی لەو جۆرە لەخۆ دەگرێ: " ئێمە دەبێ چ چاوەڕوانییەکمان لە سیاسەتمەدارەکانمان هەبێ بۆ دامەزراندنی نەخشەکانی هاوکاری داهاتوو لە حکومەتدا ئەگەر بێتوو ئێمە کاتی خۆمان بۆ لێکۆڵینەوەو گەڕانی ئاشکرا بەدوای هەمان ئەو شتانەدا کە لە رابردوودا لە یەکتریان جیا کردووینەتەوە بەکار بهێنین؟ بێگومان ئەمە تەنیا ئەو هاوکارییە ناسکە تێکدەشکێنێ کە هەوڵی بۆ دەدەین, ئەمەش بە خۆبەستنەوە بە رابردووەوە لەبری ئەوەی چاومان لەداهاتووبێ. واباشتر نەدەبوو ئەگەر لەم کاتەدا جەخت لەسەر وێکچوونەکانمان بکەینەوەو جیاوازییەکانمان جێ بێڵین بۆ کاتێکی کەمتر هەستیاری داهاتوو؟"

ئەمە جێگای تێگەیشتنە, بەڵام لە هەمان کاتدا کەمکەرەوەی بەرهەمە. کاردانەوەیەکی ئاوهای رابردوو چەندە بەئازارە ئەوەندەش پێویستە, چونکە کۆمەڵگایەکی لەتبوو تەنیا لەسەر رابردووە لەتبووەکەی دەتوانێ داهاتوویەکی هاوبەش بنیات بنێ. مەحاڵە رابردوو لەیاد بکەیت و داهاتوویەکی تەواو نوێ دەست پێبکەیت وەکو ئەوەی هیچ شتێك رووی نەدابێ. لەڕاستیدا, هاندەر بۆ بنیاتنانی داهاتوویەك دروست ئەوەیە کە ئەوە دڵنیا بکەیتەوە کە رابردوو ناگەڕێتەوە و کەواتە تێگەیشتنێکی تەواوو قبوڵکردنی رابردوو هەمان باشترین رێگایە بۆ دڵنیاکردنەوەی ئەوە کە ناگەڕێتەوەو یەخەی کۆمەڵگا ناکرێتەوە. پێویستە باس لە رابردوو بکرێ بۆ گەیشتن بە داهاتوو. ئاشتبوونەوە, ئەگەر بە شێوەیەکی تەواوو واتادار نەخشەکێشی بۆ بکرێ, هۆکاری ئەنجامدانی ئەوەیە. بە درێژایی ئەم نامیلکەیە کەرەسەی پێویست بۆ

لێکۆڵینەوەی رابردوو خراوەتە بەردەست, کە بەکارهێنانیان ئێستایەکی یارمەتیدەرانەتر دروست دەکا بە مەبەستی دەستپێکردنی داهاتوویەکی ئەمن تری بەیەکەوە ژیان.

لەسەر ئاستی سیاسیدا سەرنەکەوتن بۆ باسکردن لە رابردوو لە رێگەی پرۆسەیەکی ئاشتبوونەوەوە _لەوانەیە هەڵبژاردنی ئاسانتری لێپەیدابێ_ تا رادەیەکی زۆر گەرەنتی سەرنەکەوتنی داهاتوو دەکا. سیاسەتمەدارەکان لە رێگەی وتووێژکردن لەسەر مەسەلەکانی پەیوەندیدار بە ململانێکەوە دەگەنە رێککەوتنێك. ئەوان سازش و دانوستاندن و رێگەی کرداری دەدۆزنەوە بۆ هاوکاری کردن لە سنووری بەرژەوەندیەکانی خۆیاندا. ئەوە پیشەی ئەوانەو بەشێکی سەرەکی گواستنەوەی بارودۆخی ململانێیەکی پێشوویە بۆ بارودۆخی ئاشتییەکی داهاتوو, بەڵام هەوڵەکانیان بە تەواوەتی دەکەونە ژێر مەترسییەوە ئەگەر باس لە پەیوەنییە تێکشکاوەکەی نێوان ئەو کۆمەڵگایانەش نەکەن کە ئەوان نوێنەرایەتی دەکەن, و هەروەها ئەو مەسەلانەش کە ئەو پەیوەندییەیان تێکشکاندووە. باشترین سیستەمی دیموکراتیکی دنیاش ناتوانێ بمێنێتەوە ئەگەر چەند بەشێکی دانیشتوانەکەیان پەیوەندی یارمەتیدەرانەی بێ فیزانەیان نەبێ کە بنەمای رێککەوتنەکەیانی لەسەر دامەزراوە بۆ کارکردن لەگەڵ سیستەمە نوێیەکان.

ئەمە هۆی سەرەکی کرداری ئەوەیە کە بۆچی هەموو دیموکراسییەکی نوێی دوای ململانێ پێویستی بە ئاشتبوونەوە هەیە. هەرچەندە ئاشتبوونەوە, لە چاوخشاندنی یەکەمدا, لەوانەیە وادیاربێ کە کۆسپێك بێ لەسەر رێگای دیموکراسییەکی کارا, بەڵام لەڕاستیدا پێویستییەکی سەرەکی بۆ مانەوەی درێژخایەنی ئەم دیموکراسییەیە. ئەمە وەڵامی ئاسان نیە, بەڵکو هەقیقیتەکەیە. ئاشتبوونەوەی واتادار پرۆسەیەکی دژوارو بەئازارو ئاڵۆزە, بەڵام دەبێ بەدەست بهێنرێ, چونکە پشتگوێ خستنی تۆوی نشستی گەورەتری داهاتوو دەچێنێ. لەلایەکی دیکەوە, پێکهاتنەوەی رەگەزە لەتبووەکانی کۆمەڵگایەك, لە ماوەیەکدا, رێگە بە گەشەسەندنی شێوازی یارمەتیدەرانەی هەقیقی

کارکردن و تێڕوانینی داهاتوو دەدا, کە دەبێتە یەکێك لە بەهێزترین گەرەنتییەکانی دیموکراتیزەکردنێکی سەرکەوتوو.

١-٤ وەڵامی ئاسان نیە

ئاشتبوونەوە هەرگیز مەسەلەیەکی تیۆری نیەو بەڵام هەمیشە لە بارودۆخێکی دیایکراودا روودەدا.

کەواتە رێگایەکی سادە بۆ سەرکەوتن نیە کە لێرەدا پێناسە بکرێ و بتوانرێ دواتر لە هەموو جیهاندا پەیڕەو بکرێ. یەك تەنیا رێگای تاکی دروست نیە بۆ داهێنانی پرۆسەیەکی لەم جۆرە. ئاشتبوونەوە کێشەیەك نیە کە تەنیا یەك چارەسەری هەبێ. هەرەکو چۆن هەموو ململانێیەك جیاوازە, و هەموو چارەسەرێکی دیموکراتیك (بەڕاستی, هەموو چارەسەرێکی دیموکراتیك) جیاوازە, بە هەمان شێوە پرۆسەیەکی ئاشتبوونەوە لە هەموو ئەوانی دیکە جیاواز دەبێ لە چەند روویەکی گرنگ, تەنانەت لەگەڵ ئەوەشدا کە وێکچوونی زۆریشی دەبێ لەگەڵیاندا. لەبەر ئەوەیە کە ئەم نامیلکەیە یەك چارەسەر بۆ هەموو حاڵەتەکان ناسەپێنێ. تەنیا شتێك بەسەر هەموو حاڵەتەکانی دوای توندوتیژیدا دەچەسپێ پێویستی بانگەوازکردنە بۆ مەسەلەی ئاشتبوونەوە.

لە دوای ئەوە, گرنگە کە بە گونجاوی و داهێنەری بمێنیتەوە سەبارەت بە نەخشەکێشانی پرۆسەیەکی دیاریکراو بۆ گەیشتن بە ئاشتبوونەوە لە بارودۆخێکی دیاریکراودا. دوای ئەزموونی پرۆسەی ئاشتی ئەفریقای باشوور, بە رادەیەکی زۆر گەشەپێدانی ئەم نمونەیەو بنیاتنانی هەقیقەت و لیژنەیەکی ئاشتبوونەوە وەکو بەشێکی چارەسەرکردن بووەتە کارێکی ئۆتۆماتیکی. ئاشکرایە کە لەگەڵ هەموو کەموکوڕی و سنووردارییەکانی, لیژنەی هەقیقەت و ئاشتبوونەوەی ئەفریقای باشوور (TRC) رۆڵێکی سەرەکی و بەرزی گێڕا بە جێگیرکردنی شێوازی نوێ و ئاشتیانەی ئاوێتەبوون لەو کۆمەڵگایەدا کە پێشتر بە قووڵی لەت ببوون. ئەمە دەتوانرێ زۆر دەرسی لێوەربگیرێ. بەڵام یەك دەرس کە ناتوانرێ پێشبینی بکرێ, پێویستی رەهایە بە (TRC)یەك لە

هەموو بارودۆخەکاندا. (بۆ نمونە ئیرلەندی باکوور بەردەوامە لەسەر رێگای بەردەڵانی چەسپاندن و جێگیرکردنی پێکهاتە نوێیەکانی چارەسەر بە بێ لیژنەیەکی لەم جۆرە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چارەسەرەکەی بە تەرخان کردنی وەزرییێکی قوربانیان بوو بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو بابەتانەی توندوتیژیی رابردوو, بە شێوەیەك کە لەگەڵ بارودۆخ و کەلتووری ئیرلەندی باکور بگونجێ.)

سەرچاوەکان

مەسەلەی سەرچاوەکان, ئابووری و مرۆیی, رەگەزێکی دیکەیە کە تیایدا هیچ وەڵامێکی ئاسان نیە. کارێکی بێ سوود دەبێ ئەگەر بتەوێ پرۆسەی ئاشتبوونەوەی نمونەیی مۆدێرن بسەپێنی کە پێویستی بە سەرچاوەی زەبەلاحی ئابووری هەبێ, بەهۆی ئەوەی کە هەقیقەتی تاڵ ئەوەیە کە زۆربەی کۆمەڵگاکانی دوای ململانێ هەمان ئەو کۆمەڵگایانەن کە کەمترین سەرچاوەی یەدەکیان هەیە. بەم حاڵەش پرۆسەیەکی ئاشتبوونەوە هەڵبژاردنێکی هەرزان نیە. کەواتە, سەرچاوە چۆن پەیدا دەبێ؟

مەحاڵە ئەمە بە شێوەیەکی گشتی وەڵام بدرێتەوە, بەڵام هەڵبژاردنی جۆراوجۆر تێبینی کراون لە بارودۆخی جیاجیادا.

پلانەکانی قەرەبوکردنەوە, بەتایبەتی, زۆر گرنبەهان. دوابەدوای داگیرکردنی کوێت لەلایەن عێراقەوە لە ساڵی ١٩٩٠-١٩٩١, لیژنەی قەرەبووکردنەوەی نەتەوەیەکگرتووەکان (UNCC) سیستەمێکی دانا بۆ قەرەبووی زیانەکانی قوربانییەکانی داگیرکردنەکە لەو پارەیەی کە لە باجی سەر ناردنەدەرەوەی نەوتی عێراق بەدەستدەهات. لە ئەفریقای باشوور ئەگەری باج دانان لەسەر داهاتی ئەوانەی ناڕاستەوخۆ لە سیستەمی ئاپارتاید سوودمەند ببوون پێشنیارکرا, بەڵام هەرگیز جێبەجێ نەکرا. لە رواندا بودجەیەکی گشتی کۆکرایەوە کە قەرەبووی زیانەکانی لێهەڵدەگیرێ لە کاتێکی داهاتوودا. (بێگومان بەرەنگارییەکە ئێستاش بۆ رواندا ماوە بۆ

قایل کردنی بەخشەری نێودەوڵەتی دیکە بۆ ئەوەی کە بەڕاستی پارە بخەنە سەر بودجەکە.) .

بە شێوەیەکی رێژەیی هەندێك رووی ئاشتبوونەوە ئەوەندە گرانبەها نین. حاڵەتەکەی ئیرلەندی باکوور ئەوە نیشان دەدا کە زۆربەی چالاکییەکانی ئاشتبوونەوە لەسەرووی هەموو شتێکەوە پشت بە یەك سەرچاوە دەبەستن, کە زۆربەی کات بەش دەکات, کە ژمارەیەکی بەرچاو لە خەڵکی ئاسایی خۆیان ئامادەکردووە بۆ بەخشینی بەهایەکی کەسی, نەك ئابووری, بۆ گەیشتن بە پێشکەوتن. لەڕاستیدا زۆربەی کاری ئاشتبوونەوە لەبارەی ئاوێتەبوونیّ مرۆیی بە رادەیەکی کەمە. شێوە هێماییەکانی پۆزش و قەرەبووکردنەوەو گەڕاندنەوی سامانی خەڵك _بۆنە گشتییەکان, خەڵاتەکان, بیرەوەری و ...هتد_ دەتوانن کاریگەرو هەرزان بن (هەرچەندە بێگومان قایلکەر نین). قەرەبووکردنەوەکان لە شێوەی دەست راگەیشتن بە خزمەتگوزارییەکانیش _بۆ نمونە پەروەردەو فێرکردن یان یارمەتی پزیشکی لەسەر بنەمای خۆڕایی یان یارمەتی ماددی_ هەروەها لە نرخی راستەقینە کەم دەکەنەوە بە بیّ کەمکردنەوەی بەهاکەی.

هەندێك کۆمەڵگای دوای ململانیّ لەناو کەلتوورو دابونەریتەکانی خۆیاندا بەدوای ئەو میکانیزمە هەنووکەییانەدا دەگەڕێن کە لە ناوخۆیاندا گەشەیان سەندووە بۆ ئاشتبوونەوەو دادوەری. ئەو راستییە کە ئەمانە هەمیشە هەرزانترن لە مۆدیلە ئەوروپییە زەبەلاحەکان, هۆیەکە بۆ هاندانی ئەم گەشەسەندنە. (هۆیەکی دیکە ئەوەیە, لەبەر ئەوەی ئەو میکانیزمانە لەسەر بنەمای بەهاو پەیوەندییە هەنووکەییەکان بنیاتنراون ئەگەری زیاتر هەیە کە پشتگیری فراوان ببەنەوە. بەڵام ئەمە بەو واتایە نیە کە ئەو جۆرە کەرەسانەی "دادوەری هەرێمی" بە شێوەیەکی هەمەلایەنەو دادپەروەرانە کاردەکەن, بەتایبەتی سەبارەت بە ژنان و بەرژەوەندی و ئەزمون و مافەکانیان.)

لەکاتێکدا کە لەوانەیە ئەگەر بڵێین کۆمەڵگای نێودەوڵەتی سەرچاوەی شاراوەی ئابووری و کارامەییە, شتێکی هیچ و بێواتابیّ, راستییەکی روو لە زیادبوونی تێدا هەیە. بە شێوەیەکی روو لە زیادبوون بەخشەری دوولایەن و فرەلایەن, هەروەها ئەکتەرە

فرەلایەن و هەرێمییەکان, دەست دەکەن بە دەرککردن بە گرنگیی ئاشتبوونەوە وەکو هۆکارێکی پێشگیریکردن لە ململانێ, گەشەسەندنی مرۆڤ, ئاسایشی مرۆڤ, لەناوبردنی هەژاری و بنیاتنانی ئاشتی, بۆ نمونە هەروەکو لە راگەیاندنەکانی ئەم دواییانەی رێکخراوی گەشەپێدان و هاوکاری ئابووری (OECD) کۆمیتەی هاوکاری گەشەپێدان (DAC), یان لەو بڵاوکراوانەدا کە لەلایەن ژمارەیەك ئاژانسی هاوکاری گەشەپێدانەوە لە رۆژئاوا چاپکراون دەرکەوتووە. ئەم جۆرە بەخشەرانە لە رابردوو ئامادەترن بۆ ئەوەی ئاشتبوونەوە وا ببینن کە باشتر بگونجێ لەگەڵ مەرجەکانی ئەوان بۆ یارمەتیدان.

لە سەرووی هەموویانەوە, نەبوونی سەرچاوەکان نابێ بکرێتە بیانوویەك بۆ دەست پێنەکردنی پرۆسەی ئاشتبوونەوەکە. هەندێك رەگەز پارەیەکی کەمیان تێدەچێ: هەندێك رەگەز بەخشەر بۆلای خۆیان رادەکێشن. گوشارە ئابوورییەکان دەتوانن کار لە نەخشەی پرۆسەکە بکەن, و هەمیشە کاری لێدەکەن, بەڵام تەنانەت ئابووریش هۆکارێکی باش و بەگوێرەی پێویست نیە بۆ بە تەواوەتی رێگەگرتن لە پێویستی ئاشتبوونەوەیەکی کاریگەر.

هەموو هەوڵێك بۆ ئەوەبووە کە هەموو جەخت کردنەوەیەکی ناو ئەم نامیلکەیە بە نمونەی بەرجەستە لە جیهانی هەقیقی روون بکرێتەوە. ئەمە کارێکی ئاسان نەبووە, هەمیشە شیاویش نەبووە. ئاشتبوونەوە وەکو بیرۆکەیەك ئێستاش تاڕاددەیەك رەگەزێکی نوێیە لە بەرقەرارکردنی ئاشتیدا, و هەندێك لە ئایدیاکانی ئێستاش تاقی نەکراونەتەوەو باسیان لێوە نەکراوە" ئەوانی دیکە تەنیا یەك دوو جار لە بارودۆخی هەقیقیدا بەکارهێنراون. لە ئەنجامدا هەندێك جار پێویست بووە بگەڕێینەوە سەر باس کردنی هەنێك شتی گشتی بەبێ نمونەیەکی دیاریکراو. سەرەڕای ئەمەش ئەو گشتاندانەی لێرەدا ئەنجام دراون لەسەر بنەمای ئەو بۆچوونانە دامەزراون کە لە لێکۆڵینەوەیەکی وردی ژمارەیەکی زۆر دەستپێشخەری ئاشتبوونەوە, هەوڵی بەرقەرارکردنی ئاشتی و ستراتیژییەکانی چارەسەری ململانێوە کۆکراونەتەوە.

ئەوەی وادیارە لە هەمووشت گرنگترە ئەوەیە کە هیچ کەس مۆدێلێك یان شێوەیەکی تەواوو بێکەموکوڕی ئاشتبوونەوەی دروست نەکردووە _لەڕاستیدا, بێگومان شتێکی وا کە بەسەر هەموو جیهاندا جێبەجێ بکرێ نیە_ و کەواتە ئەوانەی رووبەڕووی بەرقەرارکردنی ئاشتی لەدوای ململانێ دەبنەوە دەبێ باوەڕ بە توانای خۆیان بکەن بۆ وەرگرتنی هەر ئامۆژگارییەك کە بتوانرێ لە شوێنێکی دیکەوە بەدەست بهێنرێ, بەڵام دەبێ داهێنەر بن لە گەشەپێدانی پرۆسە رەسەنەکەی خۆیان.